

та Олександра, порушив перед королем питання про створення на його землях майорату (ординації) і отримав на це дозвіл сейму в 1609 р. Майже десять років по тому побачила світ устава цієї ординації, вписана 1618 р. до книг Люблінського трибуналу після смерті малолітнього сина Януша Яна-Володимира. Коронний сейм затвердив цю уставу 1624 року. Згідно із заповітом *Януша Острозького* († 1620 р.), ординація (майорат) мала перейти у власність до представників чоловічої лінії князів Заславських, синів його дочки Єфросинії. Першим ординатом із Заславських став Франциск, потім – Владислав-Домінік.

Ординація включала 24 міста і 593 села. Ординат мав виставляти на “кожну потребу вітчизни” 300 кіннотників і стільки ж піхоти, утримувати в бойовому порядку Острозький та ін. замки на території майорату, використовувати як військові регалії герб князів *Острозьких*. Після смерті Владислава-Домініка ординатом став його єдиний син Олександр. Після смерті Олександра в 1673 р. чоловіча лінія князів Заславських перервалася, і знову постало питання про чергового ордината.

Згідно з уставою ординації після вигасання князів *Острозьких* і князів Заславських вона мала дістатися кавалерові Мальтійського ордену, обраному на коронному сеймі більшістю голосів. Однак, оскільки сейм після 1673 р. згоди в цьому питанні не досягнув, то ординація перейшла у власність Юзефа Любомирського, чоловіка Теофілії Заславської, рідної сестри Олександра. Далі ординація дісталася доньці Любомирських Юзефі Марії і, нарешті, її сину Янушові Сангушкові. Сангушко нащадків не мав і 7.12.1753 р. поділив землі ординації між різними родинами. Половина Острога, що належала до майорату, і Межирич із прилеглистями стали власністю великого коронного канцлера Яна Малаховського.

Хоч ОА і не знаходилася на території ординації, однак, згідно з *актом поділу воло-*

дінь В.-К. Острозького між його синами Янушем і Олександром 1603 р., перебувала у спільному управлінні обох синів Василя-Костянтина: *Олександра і Януша*. Формально цей принцип зберігався після смерті князя *Януша Острозького*, проте, фактично, ні Франциск, ні Владислав-Домінік Заславський ніякого інтересу до згасаючої ОА не виявляли.

Джерела: Існують численні брошури і публікації про ОО, зокрема, у ВР ЛННБУС.

Література: К-ій. г. Острогъ, Острожские князья и Острожская ординация // Волинские Губернские Ведомости. – 1864. – № 14-18, 20-23; Крушинский Л. Острожская ординация. Исторический очерк // Волинские Губернские Ведомости. – 1866. – № 1-2; Острожская ординация // Волинские Губернские Ведомости. – 1866. – № 49; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historii Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913. – S. 216-237, 270-280; Niesiołowski. Uwagi w sprawie ordynacji ostrojskiej. – Kraków, 1754; Zielińska T. Ordynacje w dawnej Polsce // Przegląd historyczny. – 1977. – T. 68. – Z. 1. – S. 17-30.

Петро Кулаковський

Острозька папірня

Паперова мануфактура другої половини XVI – першої половини XVII ст. забезпечувала папером *Острозьку друкарню* та друкарню Києво-Печерської лаври. Вивчали історію О. і її філіграней І. Каманін (1850-1921), О. Вітвіцька, О. Мацюк і визначний польський дослідник М. Гембарович (Mieczysław Gębarowicz) (1893-1984). Час заснування О. на основі вже відомих письмових історичних джерел точно встановити немає змоги. М. Гембарович і О. Мацюк на основі аналізу філіграней (водяних знаків) виявили марку О. у виданому в Острозі 1595-1596 pp. “*Margariti*” Іоана Златоустого. Саме ця дата умовно вважається точкою відрахунку функ-

ціонування О. М. Гембарович вважав, що продукція О. використовувалася лише для місцевої друкарні. На його думку, О. була малим підприємством з обмеженою сферою продукції. Різні водяні знаки, які вживалися князями *Острозькими* і *Слуцькими*, спочатку систематично з'явилися у стародруках, а пізніше і в низці документів.

Перша документальна згадка про О. зафіксована в *акті поділу князів Острозьких між синами В.-К. Острозького Янушем і Олександром у 1603 р.*

У ньому зазначено: “Гребля ку Застав’ю. Доми на ній всі ку Новому місту ідучи... при мості ж до папірні”. На цій греблі серед 23 імен міщан вказаний “Войцех Папірник”. Після цього переліку осіб вказано: “До того папірня, порохівня до тієї ж греблі і млини під Новим містом”. Пізніше О. згадується також разом із порохівнею в інвентарі острозьких маєтностей 1620 року. Український історик Орест Левицький (1848-1922) увів до наукового обігу джерельне свідчення, що прибутки від О. у 1636 р. йшли на заснова-

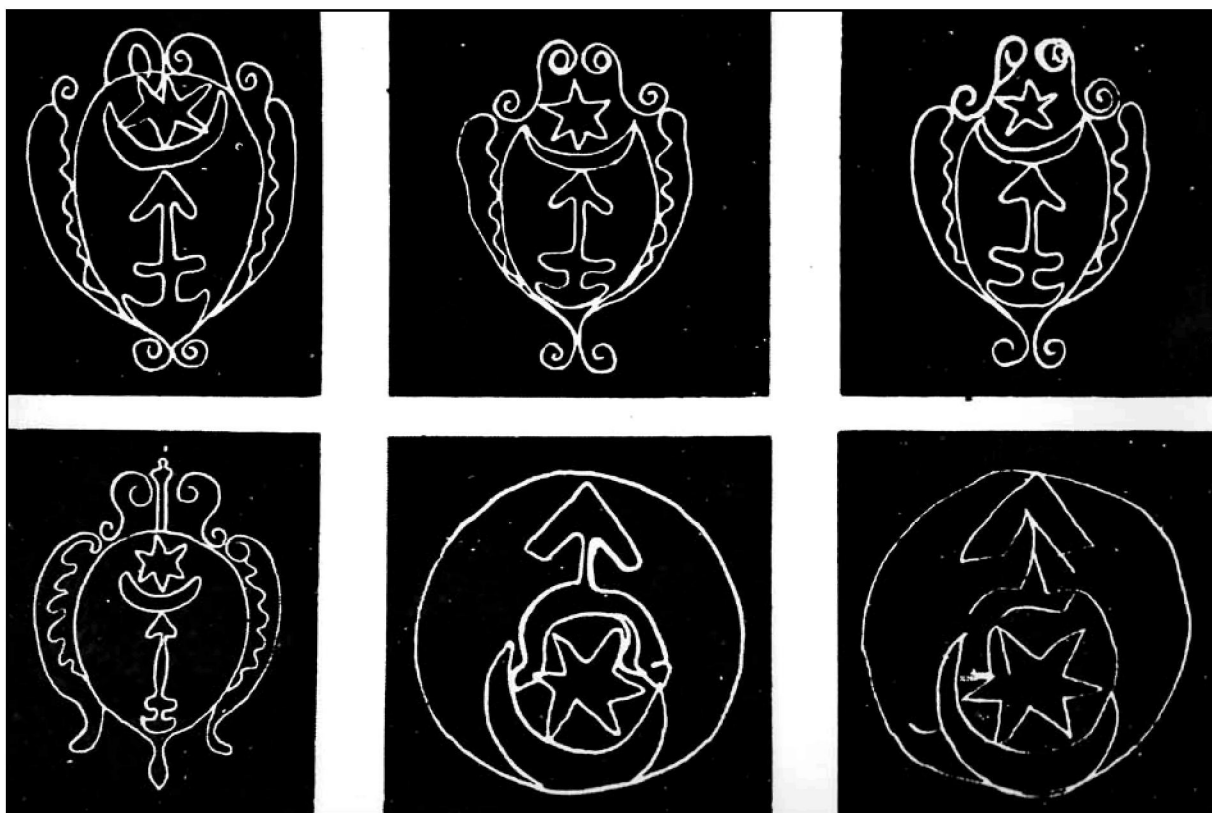

Місце розташування папірні (з гравюри 1820 року)

ний княгинею *Анною-Алоїзою Ходкевич-Острозькою* шпиталь. О. існувала ще в 1654 р., вже після закінчення Хмельниччини: “Папірня при Старому місті з якої бувало прибуток на шпиталь острозький дають 50 злотих”. На думку О. Мацюка, час припинення роботи О. не відомий, але сталося це в середині 50-х рр. XVII століття.

О. Мацюком виділено 17 типів та різновидностей філіграней О., що датуються 1596-1647 роками. Він же стверджує, що острозький папір – низької якості, грубий, темно-сірого кольору. Значні труднощі в його дослідженні створює та обставина, що кожен аркуш густо задрукований. У публікаціях опису і розшифрування філіграней О. Мацюком (зокрема в 1995 р.) виділені такі п’ять варіантів схем герба князів *Острозьких*: Конча, Леліва і Конча, Огончик і Леліва.

Крім того, два малюнки герба князів *Острозьких* – зі щитами тридільним (на ньому зображені Юрій-Змієборець, герби Огончик, Леліва і Конча) і чотиридільним (в орнаменті Юрій-Змієборець і герби Огончик, Леліва і Конча). М. Гембарович у 1966 р. виділив 4 типи філіграней О. Як він зазначив, свідченням діяльності О. є філігрань із гербом Конча в наведеному варіанті у Славутському архіві (Сангушків) 1617 р. і деформованому при друці зображенні в 1619 р. у Почасві в книзі “Дзеркало богослів’я” Кирила Транквіліона-Ставровецького. В актових книгах 1646 р. і 1677 р. в Київському архіві (тепер ЦДІАУК) виявлений герб Острога в альбомі філіграней (1923), зафіксованих І. Каманіним і О. Вітвицькою.

Зразки філіграней острозької папірні 1595-1647 років

Джерела: РДІА (С.-Петербург). – Ф. 823. – Оп. 1. Канцелярія митрополита греко-уніатських церков. – Од. зб. 262; ЛННБУС. – ВР. – Ф. Радзимінського. – Од. зб. 181 (VI, 4). – Ч. 1; ЦДІАУК. – Ф. 223. Колекція “Серія “Б””. – Од. зб. 332; Ф. 2072. – Од. зб. 64; AGAD. – Zb. Lubomirskich z Malej Wsi. – № 495, 496; Państwowe archiwum m. Krakowa i województwa Krakowskiego. – Sekcja I. Wydział na Wawelu. – № 63.

Література: Каманін І., Вітвіцька О. Водяні знаки на папері України, датовані XVI і XVII ст. (1566-1651). – Київ, 1923 (Зб. іст.-філолог. відділу УАН. – № 41). – № 918-920, 1236-1238. – С. 100, 132-133; Левицкий О. Анна-Алоиза – княжна Острожская // Киевская старина. – 1885. – Т. 7. – С. 343-354; Мащук О. Я. Історія паперу в Україні та його філіграні (джерелознавче дослідження): Доповідь про друк. праці... вчен. ступ. д-ра іст. наук. – Київ, 1995. – С. 16; Його ж. Історія українського паперу. – Київ, 1994. – С. 54-56, 171; Його ж. К истории острожской бумажной мельницы // Федоровские чтения. 1981. – Москва, 1985. – С. 144-148; Його ж. Острожська папірня (кін. XVI – поч. XVII ст.) // Острожська давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 37-39; Його ж. Папір та філіграні на українських землях (XVI – початок XX ст.). – Київ, 1974. – С. 60-61; філіграні 361, 362; Budka W. O najstarszych papierniach na ziemiach ruskich dawnej Polski w związku z pracą: Мащук О. До історії українських папірень XVI ст. та їх водяних знаків // Наук.-інформ. бюлетень Архівн. упр-ня УРСР. – 1962. – № 5. – С. 10-22; Gębarowicz M. Z dziejów papiernictwa XVI-XVIII w. // Roczniki biblioteczne. – 1966. – Т. 6. – S. 55-62.

Микола Ковальський

Острожська трагедія 1636 року

Спровокований Анною-Алоїзою Острожською виступ острожан. Метою княгині було закрити ОА, передати єзуїтам фундацію Острожської академії, ліквідувати у своїх володіннях православні осередки. За привілеєм 1585 р. її діда К.-В. Острожського, багата Суразька волость записувалась острожському українському шпиталеві, Святотроїцькій церкві, а дещо згодом окремим актом, ще й

ОА. Надання призначалося саме православній інституції. Можливих порушників своєї волі князь наперед піддавав анафемі. Після невдалої спроби 1621 р. забрати ці маєтності для єзуїтів, княгиня наступного року викупила їх оренду, не виконуючи зобов'язання щороку передавати шпиталеві 2000 зл.

А.-А. Острожська 1624 р. відібрала кошти, призначені “латинському бакалаврові” ОА і передала їх учителеві прикостельної школи. Вона заборонила викладати в ОА польською і латинською мовами. 1624 р. княгиня засновує в Острозі *єзуїтський колегіум*, відомий згодом як полонізаторський центр Волині. Щоб передати їм Суразькі маєтності, вона заручилася авторитетом Папи Римського. Урбан III 20.12.1633 р. звільнив її від дідовського прокляття за привласнення маєтностей “схизматичної церкви і шпиталю”.

Звернення до папи саме тоді було наслідком легалізації в 1632 р. православної церкви в Речі Посполитій. 14.08.1633 р. король Владислав IV, під тиском політичних обставин, підтвердив надання своїх попередників православним “братства, школи, семінарії, друкарні і шпиталю їх”. Луцько-острозький православний владика Афанасій Пузина, колишній орендар Суражчини, спробував реалізувати своє право опікунства над осередками Острожчини, зокрема, Троїцьким шпиталем, його маєтностями та, посередньо, і ОА.

Дії княгині збіглися із загальнодержавними акціями проти православного шкільництва. Владислав IV 14.03.1635 р. з політичних міркувань змушений був дозволити “в київських та вільнюських школах неунітам грецькою та латинською мовами навчати”. Король, однак, застеріг, “щоб гуманістичні науки не викладалися далі діалектики й логіки”. Він же, віддаючи 1635 р. український Новгород-Сіверський монастир єзуїтам та засновуючи там єзуїтську колегію, наголошував, що в цьому місті “духовні грецької релігії на перешкоду згаданим єзуї-